

Historični seminar 8

Uredila

Katarina Keber in

Luka Vidmar

Ljubljana 2010

HISTORIČNI SEMINAR 8

Uredniški odbor Katarina Keber, Katarina Šter, Luka Vidmar,
Mojca Žagar Karer

Znanstvena monografija je recenzirana.

Uredila Katarina Keber in Luka Vidmar

Jezikovni pregled

slovenskih delov besedila Luka Vidmar

Prevod in jezikovni pregled

angleških delov besedila DEKS, Luka Vidmar, Nada Grošelj

Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Oblikovalska zasnova Milojka Žalik Huzjan

Založil Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Spletno mesto: <http://hs.zrc-sazu.si/eknjiga/HS8.pdf>

ISBN elektronske izdaje: 978-961-254-216-0

ISBN tiskane izdaje: 978-961-254-215-3

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.85(082)

930.1(082)

HISTORIČNI seminar 8 [Elektronski vir] / uredila Katarina Keber in Luka Vidmar. - El. knjiga. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010

ISBN 978-961-254-216-0

1. Keber, Katarina

252226304

© 2010, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Slovensko v Slovarju bavarskih narečij v Avstriji (WBÖ) in v njegovem arhivu

HUBERT BERGMANN*

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja slovaropisni projekt *Slovar bavarskih narečij v Avstriji* in njegove raznovrstne povezave s slovenskim prostorom.

KLJUČNE BESEDE

dialekt, dialektalna leksikografija, zgodovina avstrijske dialektologije, nemško-slovenski jezikovni stik, nemščina v Sloveniji

SYNOPSIS

Der vorliegende Beitrag möchte das lexikografische Jahrhundertprojekt *Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich* vorstellen sowie dessen zahlreiche Bezüge zum slowenischen Raum aufzeigen.

SCHLAGWÖRTER

Dialekt, Dialektlexikografie, Geschichte der österreichischen Dialektologie, deutsch-slowenischer Sprachkontakt, Deutsch in Slowenien

1 O leksikografskem projektu WBÖ

Slovar bavarskih narečij v Avstriji (Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich, s kratico WBÖ) izdaja Inštitut za avstrijske narečne slovarje in slovarje lastnih imen (Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, s kratico I DINAMLEX) Avstrijske akademije znanosti na Dunaju.¹ Naslov slovarja včasih bega, saj besedo *bairisch* mnogi seveda povezujejo z Bavarsko. Vendar pa se pridevnik *bayerisch* ali *bayrisch*, ki se nanaša na Bavarsko, piše z *y*, medtem ko je pridevnik *bairisch*, pisan z *i*, jezikoslovni izraz, ki se nanaša na bavarsko narečno skupino ali veleskupino.² Na jugu

* Mag. dr. Hubert Bergmann, Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, Zentrum Sprachwissenschaften, Bild- und Tondokumentation, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wohllebengasse 12-14, A-1040 Wien, Österreich; hubert.bergmann@oeaw.ac.at.

¹ Več o inštitutu in o slovarju gl. <www.oeaw.ac.at/dinamlex/> (dostop 8. septembra 2009).

² Prim. Geyer, »Bairisch« und »Bayer«.

nemškega jezikovnega področja najdemo na vzhodu tako imenovana bavarska, na zahodu pa alemanska narečja.³ Vsa avstrijska narečja razen narečij na Predarlškem (Vorarlberg), to je na skrajnem zahodu avstrijskega ozemlja, in v nekaterih delih regije Außerfern na zahodnem Tirolskem so bavarska narečja. Omenjena nebavarska narečja spadajo med alemanske dialekte, ki jih WBO ne upošteva.⁴ Slovar WBO pokriva ves strnjeni bavarski areal nekdanje avstro-ogrske monarhije in nekaj jezikovnih otokov zunaj tega areala v severni Italiji, Sloveniji, na Češkem in na Slovaškem. Nekaj teh dialektov danes ne obstaja več, na primer nemško narečje jezikovnega otoka Sedem občin (it. Sette Comuni, nem. Sieben Gemeinden) in Trinajst občin (it. Tredici Comuni, nem. Dreizehn Gemeinden) v severni Italiji ter nemški dialekti južne Česke ali Moravske. Slovarski projekt WBO poteka od leta 1911; z zbiranjem gradiva so začeli dve leti pozneje, leta 1913. Prvi zvezek slovarja je izšel leta 1963, do danes (septembra 2009) pa je bilo objavljenih 38 zvezkov (štiri knjige in šest snopičev pete knjige). Slovar torej še ni končan, trenutno je v izdelavi črka *e*-.

Gradivo, na osnovi katerega se izdeluje slovar, sestavljajo trije osnovni deli:

- (1) material iz posrednih anket,
- (2) material, ki so ga sodelavci slovarja (jezikoslovci) zbrali neposredno na terenu, in
- (3) izpisi iz pisnih virov (npr. iz dialektološke in etnološke strokovne literature, iz narečnega pesništva, iz publicističnih besedil, iz izdaj zgodovinskih virov itd).

Pri materialu iz posrednih anket gre za ankete, ki jih je razpošiljalo uredništvo WBO od leta 1913 naprej. Vzpostavili so mrežo informatorjev, ki so jo sestavljali predvsem učitelji, pa tudi župniki, študenti germanistike, domoznanci, pisatelji itn. Ta prva faza posrednih anket je trajala približno do leta 1933. Informatorji so dobili majhne bloke z listki formata 11,5 × 7 cm skupaj z vprašalniki. Bloki so se razlikovali po barvi: vsaki deželi so dodelili posebno barvo. Na te listke so informatorji oziroma zbiralci morali napisati odgovore na vprašanja v vprašalniku, in sicer v idealnem primeru en odgovor na en listek, skupaj s številko konkretnega vprašanja ter z imenom informatorja/zbiralca in kraja. Informatorji so dobili tudi posebne ovojnice, v katerih so lahko izpolnjene listke brezplačno poslali nazaj na dunajsko akademijo. V teh letih so razposlali 109 vprašalnikov s približno 20.000 konkretnimi vprašanji. V redakciji slovarja so listke, ki so jih dobili po pošti od informatorjev, z rdečim črnilom lematizirali po načelih, ki so jih izdelali pri snovanju

³ O narečni razčlenitvi nemškega jezikovnega areala gl. Wiesinger, Die Einteilung der deutschen Dialekte.

⁴ Slovar predarlških narečij je izšel že v šestdesetih letih 20. stoletja v dveh knjigah prav tako pri Avstrijski akademiji znanosti; gl. *Vorarlbergisches Wörterbuch*. Nekaj alemanskih vasi zahodne Tirolske pokriva Fischerjev *Schwäbisches Wörterbuch*.

slovarja. Lematizirane listke so potem uvrstili v kartoteko po zaporedju iztočnic v prihodnjem slovarju, skupaj z izpisi in z izpisanimi zgledi iz materiala, zbranega neposredno na terenu. V letih 1928–1935 so razposlali še devet tako imenovanih dopolnilnih vprašalnikov. Tu so informatorji morali vpisati odgovore neposredno v vprašalnike, ki so bili potem ekscerpirani na listke. Med drugo svetovno vojno, leta 1941, sta redakciji slovarja v Münchnu in na Dunaju spet razposlali dva vprašalnika.

Po drugi svetovni vojni ni bilo več neposrednih anket, nadaljevali pa so intenzivno izpisovanje pisnih virov. Med avtorji, katerih dela so bila izpisana za WBÖ, najdemo tudi Slovenca Johanna (oziroma Ivana) Koštiála in Karla Štreklja.⁵ Germanist Eberhard Kranzmayer, vodja redakcije slovarja od leta 1958 naprej, je v zvezi s slovarskim projektom WBÖ dodelil veliko disertacij, ki so jih njihovi avtorji deloma tudi izpisali za kartoteko slovarja. Leta 1963 se je začela faza objavljanja slovarja: izšel je prvi snopič. Leta 1970 je bila končana prva knjiga. Prvotno je bilo načrtovano, da se naredi en sam, skupni slovar za bavarska dela Avstrije in Bavarske. Gradivo so od samega začetka zbirali ločeno na Dunaju in v Münchnu. Ta dva fonda naj bi potem združili na Dunaju, kjer bi izdelali slovar. Leta 1961 pa so se iz več razlogov odločili za ločeni publikaciji. Prvi snopič tega dela slovarskega projekta, ki pokriva bavarščino na Bavarskem, je izšel šele leta 1995 pod imenom *Bayerisches Wörterbuch*. Oba slovarja pa nosita skupni nadnaslov *Bayerisch-Österreichisches Wörterbuch*.

Iztočnice v WBÖ so razvrščene po abecedi, zloženke in prefiksirane besede pa pod osnovno besedo, na primer *Gasthaus* pod *Haus*, v obliki (*Gast*)-*haus*, in *Getreide* pod *Trēide*, v obliki (*Ge*)*trēide*. Črke *b-* in *p-*, *d-* in *t-* ter *f-* in *v-* so v WBÖ na začetku besede obravnavane skupaj, in sicer pri *b-*, *d-* in *f-*. Pisava iztočnic v WBÖ se zaradi etimološkega načela nekoliko razlikuje od pravopisa nemškega knjižnega jezika. To pomeni, da je osnova srednjevisokonemški (svn.) jezik, ki ga naša narečja do neke mere nadaljujejo. V WBÖ se torej piše na primer:

- *Haus*, toda *kāufen* (ker *Haus* < svn. *hūs*, *kāufen* pa < svn. *koufen*),
- *Kugel*, toda *Mütter* (ker *Kugel* < svn. *kugel*, *Mütter* pa < svn. *muoter*),
- *weit*, toda *Wēide* (ker *weit* < svn. *wīt*, *Wēide* pa < svn. *weide*),
- *Henne*, toda *Wätter* (ker *Henne* < svn. *henne*, *Wätter* pa < svn. *wäter*).

Tujke so napisane dosledno v germanizirani pisavi, npr. *Tschent* (< angl. *gent*), *Schandarmérie* (< franc. *gendarmérie*) itd.

V člankih WBÖ najde bralec zelo raznovrstne informacije: pri vsaki iztočnici navajamo konkretno fonološko obliko besede v različnih regijah.⁶

⁵ Izpisali so Koštiálov Steirisches erotisch-skatologisches Idiotikon in Štrekljeve Slovanske elemente.

⁶ Uporablja se dialektološka transkripcija na osnovi sistema *Teuthonista*; več o tem sistemu transkripcije gl. <<http://www.oew.ac.at/dinamlex/Teuthonista.html>> (dostop 22. septembra 2009).

Semantika besedišča je zelo natančno razčlenjena. Dostikrat imajo besede, ki obstajajo v knjižnem jeziku in hkrati v narečju, v narečjih več pomenov kakor v knjižnem jeziku. Opis semantike besed vsebuje včasih tudi podrobne stvarne informacije. Tako danes že zgodovinski delovni postopki iz kmečkega življenja včasih zahtevajo natančen opis. Pomembno mesto v slovarju zavzema tudi frazeologija. Ta del slovarskega članka je vedno posebej označen. Posebnost slovarja WBÖ je, da je pri vsaki iztočnici dana etimološka razlaga, čeprav včasih ni mogoče dati zadovoljivega etimološkega pojasnila, ker je etimologija besede nejasna. V nasprotju z mnogimi drugimi narečnimi slovarji nemškega govornega področja navaja WBÖ po možnosti tudi zgodovinske zglede pri vsakem geslu. Po konvenciji »zgodovinsko« pomeni, da je takšen zglede nastal pred letom 1860. Najvažnejši viri za zgodovinske primere narečnih besed so tako imenovani *Österreichische Weistümer*, v bistvu pravna napotila iz različnih stoletij, ki jih Avstrijska akademija znanosti zbira in izdaja že več kakor sto let.⁷

Leta 1993 so sodelavci slovarja začeli z digitalizacijo slovarske kartoteke. Tedaj so se odločili za program TUSTEP (Tübinger System von Textverarbeitungsprogrammen).⁸ Takrat je bil ta program eden izmed redkih, s katerimi je bilo mogoče obvladovati problem posebnih znakov, ki jih je v slovarskem gradivu seveda precej. Z digitalizacijo so začeli pri besedah, ki se začenjajo s *ti-* ali *di-*, in sicer tam, kjer so bili tedaj pri pisanju slovarja. V več kakor petnajstih letih so sodelavci inštituta v to zbirko podatkov vnesli večino materiala, ki se imenuje zdaj *Banka podatkov bavarških narečij v Avstriji (Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich, DBÖ)*. Na tem področju je bil projekt WBÖ med pionirji nemškega narečnega slovaropisja. V okviru aktualnega projekta *dbo@ema* banko podatkov trenutno intenzivno predelujejo in pretvarjajo v nov sistem.⁹

2 Jezikovni stiki med bavarščino in slovenščino v zrcalu WBÖ

Slovar WBÖ ima zelo veliko skupnega s slovenščino in s Slovenijo. Važno stičišče med tem slovarjem in slovenščino so mnogi slovenizmi med iztočnicami slovarja. Od samega začetka slovarskega projekta WBÖ je bilo vprašanje jezikovnih stikov, predvsem med slovenskimi in bavarškimi narečji, v središču pozornosti slovaropiscev omenjene ustanove. Eden izmed razlogov za to je dejstvo, da sta bila dva pomembna sodelavca tega slovarja Korošca, ki sta se zelo zanimala za stike med nemščino in slovenščino – Primus

⁷ *Österreichische Weistümer*.

⁸ Več o tem programu gl. <<http://www.zdv.uni-tuebingen.de/static/skripte/tustep/>> (dostop 22. septembra 2009).

⁹ O projektu *dbo@ema* gl. <www.wboe.at> (dostop 22. septembra 2009).

Lessiak (1878–1937)¹⁰ in njegov učenec Eberhard Kranzmayer (1897–1975).¹¹ Posebnost areala WBÖ je, da obsega veliko področij, kjer so jezikovni stiki s drugim jezikom zelo močni. Pri nobenem drugem nemškem narečnem leksikografskem projektu ni ta vidik jezikovnega stika tako zelo pomemben. Areal, ki prekriva WBÖ, meji na področja češčine, slovaščine, madžarščine, slovenščine, furlanščine, ladinščine, italijanščine in v Švici retoromanščine. Znotraj tega areala najdemo na Gradiščanskem (nem. Burgenland) gradiščanskohrvaške jezikovne otoke, najdemo tudi leksiko, ki je bila prevzeta iz jezikov Romov ali iz jidiša. Na tem mestu samo omenjamo stik z drugimi različicami nemščine in z bolj oddaljenimi jeziki (v geografskem smislu). WBÖ seveda ni omejen le na narečno besedje nemškega izvora, temveč dokumentira tudi številne izposojenke iz sosednjih jezikov.

Skoraj logično je, da najdemo slovenske izposojenke predvsem v južnobavarskih narečjih Koroške, pa tudi na Vzhodnem Tirolskem in na Štajerskem. Slovenizme so poskušali klasificirati v različne skupine, v bistvu v tako imenovane reliktnne besede, ki naj bi bili leksikalni ostanki nekdanjega slovensko govorečega prebivalstva v teh pokrajinah, in po drugi strani v prave izposojenke iz sosednjih slovenskih narečij. Je pa včasih zelo težko določiti, za katerega od teh procesov konkretno gre ali je šlo.¹² Nekaj besed slovenskega izvora v bavarščini ni omejenih le na narečja Vzhodne Tirolske, Koroške in Štajerske, ampak jih najdemo tudi v drugih delih bavarskega jezikovnega področja. Zelo prominenten primer je beseda *Jause* ‘malica’ (< sln. *južina*). Ta beseda je danes tudi del avstrijske različice nemškega knjižnega jezika in se sicer prav tako uporablja v pisni obliki.¹³ Dve drugi bolj razširjeni izposojenki iz slovenščine sta v zvezi s prevozništvom in tovorništvom, in sicer *Ainetze* ‘ojnica’ (< *ojnica*) in *Kraxe* ‘krošnja’ (< *krošnja* ‘priprava za prenašanje predmetov ali tovorov’).¹⁴ Na drugi strani so v WBÖ dokumentirane izposojenke bavarskih narečnih besed v sosednjih jezikih, med njimi tudi v slovenščini. Te informacije so v slovarskih člankih v razdelku z etimologijo. Seveda ti podatki niso izčrpani; v bistvu se opirajo na izpisano literaturo in na slovensko narečno gradivo v kartoteki slovarja.

Že pri snovanju slovarja so njegovi avtorji upoštevali jezikovne stike. Navajam iz protokola tako imenovane konference avtorjev, ki je bila januarja in februarja 1914 na Dunaju in ki se je udeležil tudi že omenjeni koroški

¹⁰ Gl. Hornung, Lessiak (*Neue Deutsche Biographie*) in Hornung, Lessiak (*Österreichisches Biographisches Lexikon*).

¹¹ Gl. Wiesinger, Kranzmayer.

¹² S to problematiko so se na teoretični ravni ukvarjali npr. Klaus Müller, Bärbel Müller in Guenter Bellmann; prim. Müller, Slawische Wörter, Müller, *Zur Typisierung* in Bellmann, *Slavoteutonica*, str. 49 in nasl.

¹³ Prim. Ammon, *Variante Wörterbuch*, str. 373.

¹⁴ Več o etimologiji besed *Ainetze*, *Jause* in *Kraxe* pri Müller, *Zur Typisierung*, str. 139, 203 in 215.

Trâm, -â-; Trâme, -â-; D-

M., Holzbalken, „Tram“, bes. b. Hausbau verwendet, allg. m. SI. — Bayer.Wb. 1,662, Suddt.Wb. 3,297, Vlb.g.Wb. 1,595, Schwäb. Wb. 2,312, Schweiz.Id. 14,968f.

[...]

Etym.: mhd. *drâm*, *t-*, *drâme*, *t-*, st.sw.M., LEXER 1,458 u. 2,1495f.; zur idg. Wz. **ter-* u.ä. hinüberge-
langen usw., Näh. POKORNY 1,1074f.; f.d. wtir.Ltg.
m. -*ou-* u. f.d. hist.Schreibg. *traum* muß nach Tir.
Wb. 1,133 altes **droume* angesetzt werden, so auch
Plad.Wb. 444 (*Trāum*²); durch den lautl. Zs.Fall
mit → *Trāum* „Traum“ (als *troumæ* bzw. *trām*) käme
auch Vermengung mit diesem in Frage; entl. ins
Kä.Slow. u. Gröd. als *tram* sowie ins Tschech. als
trám.

Slika 1: Izrezka iz slovarskega članka *Trâm* 'tram' (WBÖ V 300) z namigom na izposojno besede v slovenščini.

germanist Primus Lessiak. V tem navedku gre za vprašanje, katera leksika naj bi bila upoštevana v slovarju:

[...] 4) Lehnwörter, die aus dem Bairischen in andere Sprachen (z. B. das Tschechische, Windische, Magyarische) übergegangen sind (und zuweilen einziger Rest sonst ausgestorbenen mundartlichen Sprachgutes sind.)

5) Fremdwörter, mit Auswahl, nach Massgabe der Verbreitung, Häufigkeit, Einwurzelung (unter Lautveränderung).¹⁵

¹⁵ *Protokol konference avtorjev WBÖ*, 3. zasedanje (31. januarja 1914), točka IV A; prevod (H. B.): »[...] 4) izposojenke, ki so iz bavarščine prešle v druge jezike, na primer v češčino, slovenščino, madžarščino (in ki so včasih edini ostanki narečnega jezikovnega blaga, ki je drugje izumrlo) / 5) izbor tujk, v skladu z razširjenostjo, pogostnostjo in zakoreninjenostjo (z glasovno spremembo).« (Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, A-8422, Protokoll der WBÖ-Verfasserkonferenz in Wien.)

3 Nemško narečno gradivo iz Slovenije v arhivu WBÖ

Kakor je bilo že povedano, pokriva slovar WBÖ ves areal z bavarskimi dialekti Avstro-Ogrske in nekaj bavarskih jezikovnih otokov. Zato najdemo med gradivom v kartoteki tudi nemško narečno gradivo iz današnje Slovenije. Najobsežnejši in najpomembnejši del tega gradiva so zgledi iz jezikovnih otokov Sorica (Zarz) / Nemški Rovt (Deutschruth) in Kočevje (Gottschee).

Jezikovni otok Sorica / Nemški Rovt v današnjih občinah Železniki in Bohinj se je oblikoval že v 12. stoletju. Takrat je freisinško gospostvo tu poselilo kmete, najbrž iz Pustriške doline na Tirolskem (na današnjem Južnem in Vzhodnem Tirolskem), kjer so imeli freisinški škofje posestva. Že omenjeni germanist Primus Lessiak je bil prvič v Sorici ob koncu 19. stoletja, potem pa je večkrat obiskal ta kraj, zadnjič leta 1918 skupaj z Eberhartom Kranzmayerjem, ki je bil takrat še študent. Na podlagi gradiva, ki ga je zbral Lessiak na svojih ekskurzijah, je Kranzmayer med drugo svetovno vojno, leta 1944, izdal njegovo slovnico sorškega (nemškega) narečja.¹⁶ Slovar tega narečja, ki ga je raziskoval tudi Kranzmayer, pa je izšel šele po Kranzmayerjevi smrti, leta 1983.¹⁷ Izdajateljica omenjenega slovarja je bila njegova učenka, dialektologinja Maria Hornung. Lessiak je sam izpisal svoj material na listke, ki so danes del kartoteke WBÖ. Leta 1913 je Lessiak prvič tudi posnel govorce sorškega narečja s fonografom za Fonogramski arhiv Avstrijske akademije znanosti.¹⁸ Kakor je znano, je arhaičen nemški dialekt Sorice izumrl sredi 20. stoletja, prebivalstvo teh krajev pa se je polagoma sloveniziralo. Ta asimilacijski proces se je začel že v 19. stoletju. Še danes najdemo v slovenskih narečjih tega področja veliko nemških besed, pa tudi nemška toponomastika in antroponomastika sta deloma še ohranjeni.

Kakor pa je znano, ni bil tako miren – v nasprotju s Sorico – konec drugega starega nemškega jezikovnega otoka v Sloveniji – kočevskega. Kočevarji so tako rekoč padli v kolesje zgodovine 20. stoletja. Ta jezikovni otok je bil osnovan v 14. stoletju. Takrat so Ortenburžani, grofje iz zgornje Koroške, na omenjeno področje naselili nemške kmete s Koroške in iz Vzhodne Tirolske. Kartoteka za WBÖ hrani veliko gradiva tudi iz Kočevja. Že pred prvo svetovno vojno so izpolnili ankete za naš slovar tudi govorci kočevskega narečja; obstaja npr. zelo obsežno leksikalno gradivo iz kraja Mozelj (nem. Obermösel, danes občina Kočevje), ki ga je zbral Peter Jonke. Med obema vojnama je Jonke izpolnil še dopolnilne ankete.¹⁹ Za kartoteko WBÖ

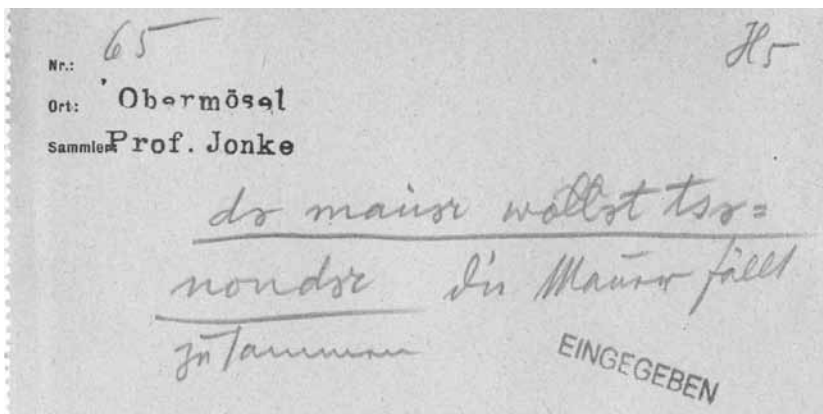
¹⁶ Lessiak, *Die deutsche Mundart von Zarz*.

¹⁷ Kranzmayer in Lessiak, *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart*.

¹⁸ Več o tem arhivu gl. <www.phonogrammarchiv.at> (dostop 20. septembra 2009).

¹⁹ 4. dopolnilni vprašalnik (delno), zbiralec (in informator): Peter Jonke; 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (50 let, roj. v Mozlju [Obermösel]), informatorji: več prebivalcev vasi, starosti od 70 do 80 let; 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (51 let), informatorji: razni, razne starosti; 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (52 let),

so izpisali tudi Tschinklovo slovnico nemškega kočevskega narečja iz leta 1908, kartoteka sama pa hrani poleg tega veliko zgledov iz zapuščine tega jezikoslovca.²⁰ Na kočevsko gradivo v kartoteki WBÖ se deloma naslanja tudi *Slovar nemškega kočevskega narečja*, ki ga je l. 1973–1976 objavil Walter Tschinkel, nečak slovničarja Hansa Tschinkla.²¹

Slika 2: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: zgled iz Jonkejeve zbirke kočevščine.

Jezikovna otoka Sorica in Kočevje sta za nemško zgodovinsko jezikoslovje zelo pomembna. Obe jezikovni skupnosti sta zelo stari – v njima je tako rekoč zamrznjena srednjeveška nemška fonološka podoba. Bavarski jezikovni otoki so v tem smislu živ muzej zgodovine nemškega jezika. To tudi razloži dejstvo, da so že od 19. stoletja naprej v središču zanimanja germanistike.

V kartoteki in v arhivu I DINAMLEX pa imamo tudi leksikalno gradivo iz drugih krajev Slovenije, ki so do konca druge svetovne vojne imeli velik delež nemško govorečega prebivalstva. Ti kraji so prav tako upoštevani v WBÖ, čeprav gradivo iz njih ni tako obsežno kakor tisto iz Sorice ali s Kočevskega. Gre v glavnem za tale naselja ali mesta na Štajerskem (nemška imena krajev so v oklepajih) oziroma za tale gradiva:

- Apače (Abstall): vsaj 7 zgledov²² iz Kranzmayerjevega gradiva, posamezni zgledi drugih zbirateljev, vsi v obliki listkov.

informatorji: več informatorjev, starosti od 50 do 80 let; 8. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Peter Jonke (roj. 1881), informator: dr. Jos. Krauland (38 let). Iz kraja Dolga vas (Grafenfeld) imamo tudi delno izpolnjen dopolnilni vprašalnik: 4. dopolnilni vprašalnik (delno), zbiralec: Josef Perz (roj. 1866 v Stari Cerkvi [Mitterdorf]), informatorka: Theresia Kramer, rojena Steyrer (78 let).

²⁰ Tschinkel, *Grammatik der Gottscheer Mundart*.

²¹ Tschinkel, *Wörterbuch der Gottscheer Mundart*.

²² Vse kvantifikacije zgledov iz glavne kartoteke WBÖ se nanašajo na trenutno (septembra 2009) digitalno dostopno gradivo v okviru banke podatkov DBÖ.

- Celje (Cilli): vsaj 287 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: W. Pototschnik.²³
- Lenart v Slovenskih goricah (St. Leonhard in Windischbüheln): vsaj 58 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: O. Flöry.²⁴
- Maribor (Marburg): vsaj 1687 zgledov v obliki listkov (odgovori na vprašalnike glavne ankete WBÖ), zbiralec: Alfred Maderno;²⁵ vsaj 7 zgledov iz Kranzma-
yerjevega gradiva.
- Ormož (Friedau):
 1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (22 let, roj. na Dunaju); informatorka: Marie Grejan (73 let).
- Ptuj (Pettau):
 1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (24 let, roj. v Gradcu); informator: Max Jander (68 let, »zasebnik« [v nemškem originalu: »Privater«]); 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (25 let), informator: ?;²⁶ 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (25 let), informator: ?;²⁷ 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Pavelka (26 let), informator: ?;²⁸ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karel Pavelka (27 let), informator: ?²⁹
- Studenci (Brunndorf) (občina Maribor):
 1. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let, roj. v Studen-

²³ W. Pototschnik je bil leta 1914 oz. leta 1915 študent, ki je živel (in tudi študiral?) v Gradcu (*II. Bericht*, str. 22; *III. Bericht*, str. 24).

²⁴ O. Flöry je bil nadučitelj (*I. Bericht*, str. 16).

²⁵ *Alfred Maderno* je psevdonom za *Alfred Schmidt*. Maderno (* Maribor 1886, † Berlin 1960) je bil pisatelj, avtor več romanov in poljudnoznanstvenih knjig (gl. Goff, Maderno).

²⁶ V tem in v nekaterih drugih tu navedenih vprašalnikih najdemo opombe od druge roke, ki so večkrat označene kot komentarji znanega slovenskega germanista Jakoba Kelemina. Gre predvsem za dopolnilne informacije k navedenim nemškim besedam, na primer, če obstajajo tudi kot germanizmi v slovenščini itd. Očitno so sodelavci slovarja bili v stiku z Jakobom Keleminom, prvim profesorjem za germansko filologijo na ljubljanski univerzi. Več o tem slovenskem germanistu gl. Janko, Germanistik in Slowenien, str. 240 in nasl., in Ehrhardt, Kelemina. V glavni kartoteki WBÖ naletimo tudi na posamezne listke z nemškimi narečnimi besedami, ki jih je zbral Kelemina. Knjižnica I DINAMLEX hrani še dva posebna odtisa Keleminovih člankov, in sicer Slovarski doneski (v *Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino*, 3, 1921, signatura S-157) z rokopisno opombo »Vom Autor überreicht!« (prevod H. B.: *Izročil avtor!*) in K terminologiji gorskega prava (v *Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo*, 10, 1939, signatura S-952) z opombo »Mit Dank erhalten! JK« (prevod H. B.: *Hvaležno sprejet! JK*).

²⁷ S komentarji J. Kelemina.

²⁸ S komentarji J. Kelemina.

²⁹ Vprašalnik vsebuje nekaj komentarjev, zapisanih z roko, ki verjetno ni Keleminova oziroma tista, ki je napisala Keleminove opombe.

cih), informatorka: Marija Stübl (55 let),³⁰ 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let), informatorka: Maria Stübl (55 let); 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karl Kieslich (20 let), informatorka: Marija Stübl (55 let); 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (21 let), informatorka: Maria Stübl (56 let);³¹ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Maria Stübl (58 let), informator: ?;³² 8. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (25 let), informator: ?; 9. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Karol Kieslich (25 let), informator: ?

- Velika Nedelja (Großsonntag) (občina Ormož):
 - 4. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (23 let), informatorka: Josephine Höber (69 let); 5. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (23 let), informatorka: Josephine Höber (69 let);³³ 6. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (24 let), informatorka: Josephine Höber (70 let);³⁴ 7. dopolnilni vprašalnik, zbiralec: Douglas Lastavec (25 let), informatorka: Josephine Höber (70 let).

Ort der Mundart: *Stundenci (Brunndorf)* lea. 1986
 Gerichtsbezirk: *Maribor, St. (Marburg a. M.)*
verzettelt

9. Ergänzungsfragebogen.

Die Kommission für das Bayerisch-Osterreichische Wörterbuch der Akademie der Wissenschaften ersucht höflichst um Beantwortung der folgenden Fragen, um feststellen zu können, wie weit gewisse Ausdrücke und Laufformen reichen. Hierbei wäre in erster Linie die ältere Ortsmundart zu berücksichtigen. Sollten Sie selbst die Mundart Ihres derzeitigen Wohnortes nicht beherrschen, so bitten wir Sie, die Wörter bei einem altangehörigen Gemeindeglied abzufragen und so lautgetreu als möglich in die Liste einzutragen; in diesem Falle wäre es notwendig, Name und Alter des Gewährsmannes anzugeben. Wir wären Ihnen zu großem Dank verpflichtet, wenn Sie uns die ausgefüllte Liste möglichst bald einsendeten. Im Vollständiges und Verlässliches bieten zu können, sind wir auf die Mithilfe und das Entgegenkommen weiter Kreise angewiesen. Allen Herren und Frauen, die die vorausgehenden Ergänzungsfragebogen beantwortet haben, sagen wir unseren herzlichsten Dank.

1. Spalte zwischen zwei Brettern	<i>fügn. f. spöltu (f.)</i>
2. Binse	—
4. gestern	<i>gij geistron</i>
6. hundert (Ausssprache)	<i>hundert</i>
8. die Säge	<i>ti zök foris hi nate bin mikes</i>
10. ich könnte	<i>i kei not</i>
3. Markttasche, Einkaufstasche	<i>ain Kauf-Keschl</i>
5. gewonnen (Ausssprache)	<i>gewon - töön</i>
7. tausend (Ausssprache)	<i>tausent</i>
9. sie können	<i>si können (fili) zinh des! parksom.</i>
11. gefonnt	<i>Keinon</i>

Slika 3: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: izresek iz 9. dopolnilnega vprašalnika za WBÖ iz Stundencev [Brunndorf] (občina Maribor).

³⁰ Z opombo J. Kelemina: [znak nota bene:] »Herr Kieslich ist ein Deutscher! – J. Kelemina« (prevod H. B.: *Gospod Kieslich je Nemec – J. Kelemina*).

³¹ S komentarji J. Kelemina.

³² S komentarji od neznane roke.

³³ S komentarji J. Kelemina.

³⁴ S komentarji J. Kelemina.

4 Slovensko narečno gradivo v arhivu WBÖ

V arhivu WBÖ najdemo tudi različne slovenske narečne materiale, ki jih je v prvi polovici 20. stoletja zbralo več sodelavcev in informatorjev našega leksikografskega projekta. Med njimi je daleč najboljšežnejša Kranzmayerjeva zbirka. Že omenjeni germanist Kranzmayer je zbral veliko gradiva za dokumentacijo jezikovnega stika v območju Alpe-Jadran, na primer germanizme v slovenskih narečjih avstrijske Koroške (s Kanalsko dolino vred) in avstrijske Štajerske ali romanizme v rezijanščini. Vendar obsega Kranzmayerjevo gradivo tudi podedovani slovanski del slovenskega besedja. Na žalost Kranzmayerjeva slovenska zbirka večinoma ni datirana. Leta 1949 je Kranzmayer popisal svojo kartoteko,³⁵ vendar je ta popis, kar se tiče slovenskega dela gradiva, pomanjkljiv. Morda je Kranzmayer zbral del svojega slovenskega materiala šele *po* letu 1949 ali pa ga iz kakšnih razlogov v tem svojem popisu ni upošteval. To zadnjo domnevo sugerira dejstvo, da piše avtor pod naslovom *Kärntner Slowenisch* v oklepajih *izvlečki* (v nemškem izvirniku: *Auszüge*). Le nekaj listkov iz Kranzmayerjeve zbirke je natančno datiranih, npr. zbirka slovenskih zgledov iz nekaj krajev na avstrijskem Koroškem in na avstrijskem Štajerskem iz dvajsetih let 20. stoletja. Večina Kranzmayerjeve zbirke dokumentira slovensko narečje v Kanalski dolini, a ti zgledi niso datirani. Kranzmayer se je z jeziki, toponimi in zgodovino Kanalske doline intenzivno ukvarjal v delu z naslovom *Poselitvena zgodovina Kanalske doline v luči imenoslovja in dialektologije*,³⁶ ki je bilo najbrž napisano v prvih letih po drugi svetovni vojni, vendar je ostalo v rokopisu. O zbirki romanizmov v rezijanščini piše Kranzmayer v svojem življenjepisu iz leta 1925:

Istočasno [tj. med 1. svetovno vojno, H. B.] sem v ujetniških in begunskih taboriščih zbral gradivo za svojo disertacijo Glasoslovje in oblikoslovje cimbrškega narečja in naredil študije z informanti iz slovenske Koroške, iz doline Soče in predvsem iz Rezije [...]³⁷

Leta 1937 piše Kranzmayer v drugem življenjepisu, da je po letu 1921 sestavil zbirko izposojenk v jezikovnih otokih Vzhodnih Alp, pri čemer

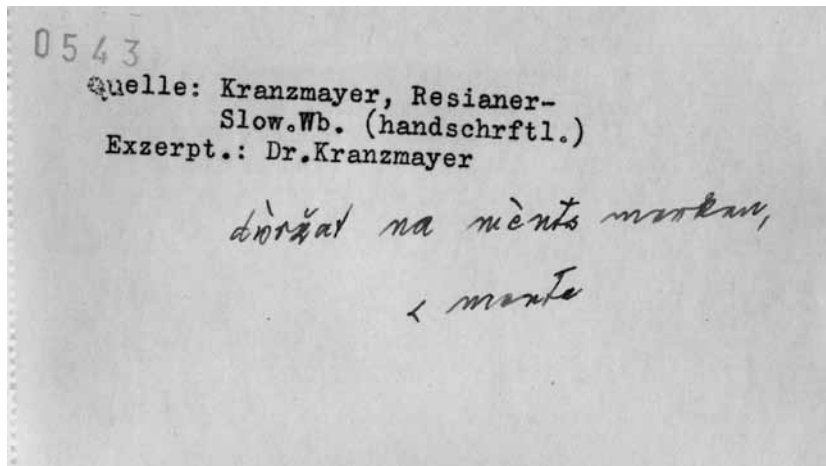
³⁵ Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, S-473, Register der Zettelsammlung Prof. Kranzmayer.

³⁶ Kärntner Landesbibliothek, Klagenfurt, Kranzmayer, Eberhard: Die Siedlungsgeschichte des Kanaltales im Lichte der Namen- und Mundartkunde.

³⁷ Archiv der Universität Wien, Rigorosentakt (Philosophische Fakultät) št. 1449, Rigorosentakt E. Kranzmayer, Curriculum (prevod H. B.). Citat v nemškem originalu: »Gleichzeitig sammelte ich in Kriegsgefangenen- und Flüchtlingslagern das Material zu meiner Dissertation: Laut- und Flexionslehre der zimbrischen Mundart, und machte Studien mit Gewährsleuten aus dem slowenischen Kärnten, Isonzotal und besonders dem [...] Resiatal [...].«

omenja tudi rezijanščino in koroško slovenščino.³⁸ Naslednja datacija v tem življenjepisu se nanaša na leto 1926, nato pa zbiranje materiala v Reziji v doslej pregledanih Kranzmayerjevih dokumentih ni več omenjeno.

Večji del Kranzmayerjevega slovenskega gradiva ima enako obliko kakor preostali kartotečni material, na katerem temelji WBÖ. To pomeni, da je Kranzmayer napisal zglede na listke, ki imajo enak format kakor listki z zgledi za WBÖ. Večinoma piše Kranzmayer slovenske zglede v latinici, na osnovi že omenjenega transkripcijskega sistema Teuthonista, pomene pa v staronemški pisavi, deloma tudi v stenografiji.

Slika 4: Iz arhivskega gradiva k WBÖ: zgled iz Kranzmayerjeve zbirke rezijanskega narečnega materiala.

Vsi germanizmi iz Kranzmayerjeve zbirke so bili lematizirani po načelih WBÖ in vključeni v glavno kartoteko slovarja ali pa v tako imenovano Kranzmayerjevo ekskurzijsko kartoteko. Vendar so bili listki z romanizmi in s slovenskimi besedami le delno lematizirani in arhivirani na posebnem mestu.

Kar se tiče kvantifikacije Kranzmayerjevega slovenskega materiala, obsega ta posebej arhivirani material z romanizmi in s slovanskim delom besedja okrog 1300 listkov, od tega približno 525 listkov z rezijanskimi zgledi, večinoma s po eno besedo na listek. Obseg germanizmov v glavni kartoteki in v Kranzmayerjevi kartoteki še ni točno kvantificiran. Kranzmayerjeva kartoteka namreč ni digitalizirana, kar pomeni, da bo treba pregledati

³⁸ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, št. MK 43907, Kranzmayer, Eberhard: Mein Lebenslauf.

vse gradivo, da bi našli vse slovenske zglede v njej. To pregledovanje še ni končano.

Razen Kranzmayerjevega materiala najdemo v arhivu WBÖ še sorazmerno veliko zbirko (najmanj 590 zgledov) germanizmov v koroški slovenščini, ki jo je zbral šolski nadzornik in avtor šolskih knjig za utrakvistične šole Karl Preschern okrog leta 1925. Preschern se je rodil leta 1846 v Borovljah (Ferlach), umrl je 1933 v Celovcu, prejel pa je tudi več odlikovanj.³⁹ Njegovo sodelovanje s projektom WBÖ je bilo očitno vzpostavljeno po posredovanju učitelja in zbiralca s Koroške Johanna Nagelmayerja.⁴⁰ Preschern v določenih slovenskih krogih ni bil prav priljubljen, ker je bil zagovornik utrakvistične šole. Njegovi učbeniki so bili celo tarča ostre anonimne kritike v časopisu *Südsteirische Post*, ki je bila objavljena tudi kot separat.⁴¹

Razmeroma skromna je zbirka germanizmov v govoru prekmurske vasi Predanovci, ki jih je zbral germanist Franz Podleiszek. Gre za vsaj 71 listkov z napisom *Predanovce Prekmurje SHS*. Listki so iz istega papirja kakor tisti, na katerih je napisal svoje zglede Preschern. Podleiszek se je rodil leta 1900 v Klosterneuburgu pri Dunaju, od leta 1924 naprej pa je študiral germanistiko in zgodovino na dunajski univerzi. Nekaj časa je delal kot pomožni uslužbenec v slovarski redakciji Avstrijske akademije znanosti, med drugim je izpisoval zglede iz knjig na listke. Leta 1929 je bil promoviran z disertacijo o nemških ljudskih knjigah (Volksbücher) 15. in 16. stoletja.⁴² Doslej še ni bilo pojasnjeno, kdaj točno je Podleiszek zbral ta material in v kakšni zvezi je bil z vasjo Predanovci.

Izvirni vprašalniki ankete za *Nemški dialektološki atlas (Deutscher Sprachatlas)*, ki so jih v dvajsetih letih 20. stoletja iz Marburga v Nemčiji razposlali tudi po Avstriji, so deloma arhivirani v arhivu I DINAMLEX. Med njimi najdemo tudi nekaj vprašalnikov, ki so bili izpolnjeni v slovenščini. Stone in Priestly sta leta 1992 objavila slovenski material iz teh anket.⁴³ Ti vprašalniki obstajajo deloma v dveh izvodih. Pred časom so spojili marburški in dunajski fond teh vprašalnikov, ker očitno nista bila identična. Ker sta Stone in Priestly preiskala samo marburški arhiv, se jima je najbrž izmaknil delno po slovensko izpolnjeni vprašalnik iz Ziljske doline, iz Gorič (Görschach) pri Borljah (Förolach).⁴⁴

³⁹ Gl. Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt, Partezettel, Paketreihe, škatla 118, št. P 75, Partezettel K. Preschern.

⁴⁰ Prim. Pfalz, XIV. Tätigkeitsbericht, str. 59 in nasl.; Pfalz, XVI. Tätigkeitsbericht, str. 21.

⁴¹ V digitalnem katalogu Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani so to publikacijo pripisali pisatelju in pedagogu Jakobu Sketu. Gl. Sket, *Sprachliche Bemerkungen*.

⁴² Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 10212, Rigorosenakt F. Podleiszek.

⁴³ Stone in Priestly, Carinthian Slovene.

⁴⁴ Za ta in za druge vprašalnike v arhivu WBÖ, izpolnjene po slovensko, prim. Bergmann, Bairisches in slowenischen Dialekten. V zadnjem času je marburški Raziskovalni center Nemški jezikovni atlas (Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas) v okviru projekta Digi-

V arhivu WBÖ hranijo še druge po slovensko izpolnjene vprašalnike. Leta 1935, na primer, je Kranzmayer izpolnil tako imenovano dopolnilno anketo WBÖ za slovensko narečje vasi Medgorje (Mieger) na Koroškem. Informatorja ne navaja. Posamezne slovenske besede najdemo tudi v drugih anketah tega tipa s Koroške. Leta 1941 so razposlali zadnji dve anketi v zvezi s projektom WBÖ. Zgodovinsko zanimivo je, da so tedaj v dveh koroških vaseh izpolnili ankete po slovensko, in sicer spet v Medgorjah (Mieger) in v Šentvidu v Podjuni (St. Veit im Jauntal). V takratni politični situaciji to seveda ni bilo samoumevno.

Slovensko slovaropisje in slovenistika sploh ne poznata tega slovenskega gradiva v arhivu WBÖ. Le posamezni zgledi iz njega so sprejeti v etimološki del člankov slovarja, kjer včasih – kakor je bilo že omenjeno – opozarjajo tudi na izposojanje bavarizmov v sosednjih jezikih, med njimi tudi v slovenščini. Material seveda ni homogen; medtem ko je Kranzmayer, na primer, transkribiral zelo fonetično, so drugi informatorji transkribirali bolj laično.

5 Dunajska dialektološka šola in vprašanje koroških Slovencev

Zanimiv predmet raziskave predstavlja tudi vpetost tega slovenskega materiala v znanstvenozgodovinski kontekst. Tu gre predvsem za odnos Eberharta Kranzmayerja, pa tudi njegovega učitelja Primusa Lessiaka, dveh pomembnih predstavnikov tako imenovane dunajske dialektološke šole, do vprašanja koroških Slovencev.

Kranzmayer je bil nemški Korošec in – kakor veliko akademikov te dobe – naklonjen nemški nacionalni ideologiji. Po prvi svetovni vojni se je udeležil tako imenovanih zgornješlezjskih osvobodilnih bojov in koroškega obrambnega boja proti okupaciji južne Koroške s strani kraljevine SHS. Kar se tiče njegovega odnosa do koroških Slovencev, se je ta do leta 1945 deloma skladal s tako imenovano vindišarsko teorijo. Po tej teoriji naj bi slovensko govoreči prebivalci avstrijske Koroške predstavljali posebno narodnostno skupnost in naj bi bili del nemškega kulturnega prostora. Zastopniki te teorije so bili proti temu, da se koroški Slovenci priključijo slovenskemu kulturnemu prostoru in slovenskemu knjižnemu jeziku ali da razvijajo slovensko narodno zavest. Eden izmed glavnih argumentov proti temu je bila ozemeljska nedotakljivost zgodovinske enotne koroške dežele.

Glavni teoretik vindišarske teorije je bil koroški zgodovinar Martin

talni Wenkerjev atlas (Digitaler Wenkeratlas) na spletu objavil številne faksimile, med drugim tudi izvod ankete iz Gorič (Görtschach) pri Borljah (Förolach) iz marburškega arhiva, ki pa – v nasprotju z dunajskim izvodom – ne vsebuje slovenskega besedja. Tako so ankete, ki sta jih obravnavala Stone in Priestly, zdaj dostopne tudi na spletu; gl. <<http://www.diwa.info/Wenkerbogen/Katalog.aspx>> (dostop 23. oktobra 2009; v okence »Suchbegriff« je treba vnesti nemško ime iskanega kraja).

Wutte (1876–1948). V literaturi se kot podlaga za to teorijo običajno navaja njegova publikacija *Deutsch – Windisch – Slowenisch* iz leta 1927.⁴⁵ Glavne ideje vindišarske teorije pa so razvidne že v literaturi izpred prve svetovne vojne. Pomemben prispevek v tej zvezi je knjižica *Resnica o Koroški* (v nemškem izvirniku *Die Wahrheit über Kärnten*), anonimna publikacija iz leta 1914, katere (so)avtor naj bi bil – kakor piše Kranzmayer v nekrologu svojemu učitelju Primusu Lessiak – germanist Primus Lessiak.⁴⁶ *Resnica o Koroški* je odgovor na drugo tendenciozno publikacijo slovenske strani, in sicer *Iz vilajeta Koroška* (v izvirniku *Aus dem Wilajet Kärnten*, 1913), ki je prav tako anonimna. V knjigi *Resnica o Koroški* najdemo več argumentov, ki jih srečamo potem tudi v publikacijah vindišarske teorije, na primer: da so glavni zagovorniki slovenske nacionalne ideje na Koroškem prišleki s Kranjske, ne pa Korošci, da je slovensko narodno gibanje na Koroškem uvoženo, da je primat nemške kulture na Koroškem naravni pojav, ki ga koroški Slovenci upoštevajo že dolga stoletja itd.

Nacisti so leta 1943 ustanovili znanstveni inštitut, katerega glavna naloga naj bi bila zagotoviti teoretično podlago za germanizacijo Koroške in tudi Gorenjske, ki jo je nacistična Nemčija okupirala leta 1941. Ta ustanova se je imenovala Inštitut za koroške deželne raziskave (Institut für Kärntner Landesforschung), Kranzmayer pa je bil njen ravnatelj od ustanovitve do leta 1945.⁴⁷ Kranzmayer je bil v odnosu do Slovencev nedvomno ambivalentna osebnost. Po eni strani je bil v letih 1943–1945 ravnatelj omenjenega instrumenta nacistične vlade za germanizacijo Koroške. Njegova publikacija o germaniziranih v slovenščini iz leta 1944,⁴⁸ ki najbrž delno sloni tudi na tukaj predstavljenem gradivu, je po jezikoslovni plati aktualna še danes, toda njegovi kulturnozgodovinski sklepi so izrazito ideološki in skrajno tendenčni. Po drugi strani pa je Kranzmayer s to svojo slovensko dialektološko zbirko dokumentiral slovenska narečja. Od poletnega semestra 1939 do zimskega semestra 1942/43 je na univerzi v Münchnu imel predavanja s slovenistično tematiko, na primer: *Jezikovni vplivi nemščine na slovenska narečja* (*Die sprachlichen Einflüsse des Deutschen auf die slowenischen Mundarten*, poletni semester 1939), *Glasoslovne in kulturnozgodovinske raziskave s pomočjo nemških izposojenk v slovenščini* (*Laut- und kulturgeschichtliche Betrachtungen an Hand deutscher Lehnwörter im Slowenischen*, II. semester 1940), *Nemški kulturni*

⁴⁵ Več o Martinu Wutteju in njegovih nazorih gl. Fritzl, »... für Volk und Reich und deutsche Kultur«, str. 33 in nasl.

⁴⁶ Kranzmayer (*Primus Lessiak*, str. 62) omenja med Lessiakovimi deli publikacijo z naslovom *Die Kärntner Windischen. Die Wahrheit über Kärnten. Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch südslawische Gegner*. V knjigi *Die Wahrheit über Kärnten* nosi tretje poglavje naslov *Die Kärntner Windischen*; morda je Lessiak avtor samo tega dela knjige.

⁴⁷ Več o tej ustanovi gl. Wedekind, Institut für Kärntner Landesforschung.

⁴⁸ Kranzmayer, *Die deutschen Lehnwörter*.

vpliv na slovenski narod v luči izposojenk (*Der deutsche Kultureinfluß auf das slowenische Volk im Spiegel der Lehnwörter*, zimski semester 1939/40, III. trimester 1940), *Uvod v knjižno slovenščino (Einführung in das Schriftslowenische*, trimester 1941, nadaljevanje v poletnem semestru 1941), *Nemške izposojenke v slovenščini (Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*, zimski semester 1941/42).⁴⁹ Po drugi svetovni vojni so pod Kranzmayerjevim vodstvom nastale zanimive disertacije o nemško-slovenskem jezikovnem stiku na Koroškem, na primer raziskava znanega koroškoslovenskega kulturnika Janka Zerzerja (roj. 1938) o germanizmah v slovenskem govoru vasi Sveče (Suetschach) (1962)⁵⁰ ali disertacija Christe Nogradnik (roj. 1939) o germanizmah v slovenskem narečju vasi Mohličje (Möchling) (1964).⁵¹ Sem spadajo tudi disertacije s področja onomastike, na primer disertacije Saelde Knapp (roj. 1938) o hišnih imenih Gosposvetskega polja (Zollfeld) iz leta 1961,⁵² bivšega nadzornika za slovenske šole Antona Feiniga (1931–2007) o hišnih imenih v gospostvu Humberk (Hollenburg),⁵³ nedavno preminulega pisatelja Huberta-Fabiana Kultererja (1938–2009) o hišnih imenih Podjune (1965)⁵⁴ in Dietlinde Hoja (roj. 1940) o hišnih imenih občin Grebinj (Griffen), Vovbre (Haimburg) in Pustrica (Pustritz).⁵⁵

6 Projekt objave slovenskih zbirk v arhivu WBÖ

Omenjeno slovensko narečno gradivo v arhivu WBÖ je zanimivo in pomembno. Gre za narečja, ki še niso dobro dokumentirana, predvsem v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno. Zato sem se odločil vse to gradivo vnesti v zbirko podatkov, ga lematizirati, objaviti in komentirati z različnih vidikov. Rezultat naj bi bil glosar z raznimi dopolnilnimi registri in komentarji. Ti bodo med drugim obsegali primerjavo materiala z izsledki slovenske dialektologije in leksikografije, informacije o nastajanju zbirk in o informatorjih samih. Rad bi tudi nekoliko osvetlil znanstvenozgodovinski vidik teh zbirk in odnos avstrijske dialektologije do vprašanja koroških Slovencev. Omenjeni material bom dopolnil s slovenskim gradivom v anketah za *Nemški narodopisni atlas (Atlas der deutschen Volkskunde)* iz tridesetih let 20. stoletja, ki je hranjen drugje. To gradivo je v arealnem, pa tudi v

⁴⁹ Gl. sezname predavanj univerze v Münchnu iz tiste dobe, ki so dostopni tudi na spletu: <http://epub.ub.uni-muenchen.de/view/subjects/vlverz_04.html> (dostop 20. septembra 2009).

⁵⁰ Zerzer, *Die deutschen Lehnwörter*. Več o Zerzerju gl. *Osebnosti*, 2, str. 1326 in nasl.

⁵¹ Nogradnik, *Die deutschen Lehnwörter*.

⁵² Knapp, *Die Hofnamen des Kärntner Zollfeldes*.

⁵³ Feinig, *Die Namen der Bauernhöfe*. Več o Feinigu gl. *Osebnosti*, 1, str. 240.

⁵⁴ Kulterer, *Die Haus- und Hofnamen*. Za Kultererjevo biografijo gl. *Katalog-Lexikon*, str. 213, in Ruiss, *Zum Tod von Hubert Fabian Kulterer*.

⁵⁵ Hoja, *Die Hofnamen der Gemeinden Griffen*.

metodološkem oziru zelo blizu gradivu, ki je predstavljeno v članku, in prav tako še čaka, da ga odkrije slovenistika.⁵⁶

Viri

- Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 1449, Rigorosenakt E. Kranzmayer, Curriculum, 9. julij 1925.
- Archiv der Universität Wien, Rigorosenakt (Philosophische Fakultät) št. 10212, Rigorosenakt F. Podleiszek, 18. marec 1929.
- Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, št. MK 43907, Kranzmayer, Eberhard: Mein Lebenslauf, 7. december 1937.
- Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, A-8422, Protokoll der WBÖ-Verfasserkonferenz in Wien, Jänner 1914.
- Bibliothek des Instituts für Österreichische Dialekt- und Namenlexika der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, S-473, Register der Zettelsammlung Prof. Kranzmayer.
- Institut für Österreichische Dialekt- und Namenlexika, Wien, Datenbank der bairischen Mundarten in Österreich (DBÖ), 1993–, stanje obdelave: september 2009.
- Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt, Partezettel, Paketreihe, škatla 118, št. P 75, Partezettel K. Preschern.
- Kärntner Landesbibliothek, Klagenfurt, Kranzmayer, Eberhard: Die Siedlungsgeschichte des Kanaltales im Lichte der Namen- und Mundartkunde, tipkopis.

Literatura

- Ammon, Ulrich idr.: *Variantenwörterbuch des Deutschen*. Berlin, New York: de Gruyter, 2004.
- Bellmann, Genter: *Slavoteutonica: Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteldeutschen*. Berlin, New York: de Gruyter, 1971 (*Studia Linguistica Germanica*, 4).
- Bergmann, Hubert: Bairisches in slowenischen Dialekten – Unveröffentlichtes aus dem Belegarchiv zum Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ). *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft*, 34–36, 2008–2010 [v tisku].
- Bergmann, Hubert: Randstücke – slowenisches dialektales Material im

⁵⁶ O tem materialu gl. Bergmann, Unpubliziertes Sprachmaterial.

- Belegarchiv zum Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ). *Slovenska narečja med sistemom in rabo. Obdobja*, 26. (ur. Vera Smole). Ljubljana: Center za slovenščino, 2009, str. 83–100.
- Bergmann, Hubert: Unpubliziertes kärntnerslowenisches und burgenländischkroatisches Sprachmaterial im Archiv zum Atlas der deutschen Volkskunde – ein Projektbericht. *Лексика и лексикографија*, 20, 2009, str. 149–156.
- I. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet von ihrem Obmann*. Wien: A. Holzhausen [tisk], 1913.
- II. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet für die Zeit vom 15. Februar 1913 bis 15. Jänner 1914 von ihrem Obmann*. Wien: [brez navedbe založbe ali tiskarne], 1914.
- III. *Bericht der von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien bestellten Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch: Erstattet für die Zeit vom 15. Jänner 1914 bis 31. Dezember 1914 von ihrem Obmann*. Wien: [brez navedbe založbe ali tiskarne], 1915.
- Die Wahrheit über Kärnten: Eine Abwehrschrift gegen die Verunglimpfung unseres Heimatlandes durch die südslawischen Gegner*. Klagenfurt: Leon, 1914.
- Ehrhardt, Horst Heinz: Kelemina, Jakob. *Internationales Germanistenlexikon 1800–1950*, 2 (ur. Christoph König). Berlin, New York: de Gruyter, 2003, str. 909–910.
- Feinig, Anton: *Die Namen der Bauernhöfe im Bereich der einstigen Grundherrschaft Hollenburg in Kärnten* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1958.
- Fritzl, Martin: »... für Volk und Reich und deutsche Kultur«: *Die »Kärntner Wissenschaft« im Dienste des Nationalismus*. Klagenfurt: Drava, 1992 (Slovenski inštitut za proučevanje prostora Alpe-Jadran, Disertacije in razprave, 29).
- Geyer, Ingeborg: »Bairisch« und »Bayer« im Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ) und im Bayerischen Wörterbuch (BWB). *Sprachbrockensammler, Wortklauber und idiotographischer Gesottschneider: Jahrbuch der Andreas-Schmeller-Gesellschaft 2002* (ur. Anthony Rowley in Ilona Scherm). Bayreuth: Verlag C. und C. Rabenstein, 2003, str. 143–155.
- Goff, Penrith: Maderno [...], Alfred. *Deutsches Literatur-Lexikon. Biographisch-bibliographisches Handbuch*, 10 (ur. Heinz Rupp in Ludwig Lang), 3. natis. Bern: Francke Verlag, 1986, str. 206.
- Hoja, Dietlinde: *Die Hofnamen der Gemeinden Griffen, Haimburg und Pustritz des Kärntner Bezirkes Völkermarkt* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1969.

- Hornung, Maria: Lessiak, Primus. *Neue Deutsche Biographie*, 14. Berlin: Duncker & Humblot, 1985, str. 337–338.
- Hornung, [Maria]: Lessiak, Primus. *Österreichisches Biographisches Lexikon*, 5. Graz: Böhlau, 1972, str. 157–158.
- Janko, Anton: Germanistik in Slowenien. *Germanistik in Mittel- und Osteuropa 1945–1992* (ur. Christoph König). Berlin, New York: de Gruyter, 1995, str. 239–247.
- Katalog-Lexikon zur österreichischen Literatur des 20. Jahrhunderts, 1/1: AutorInnen A–M* (ur. Gerhard Ruiss). Wien: IG Autoren – Autorensolidarität, 1995.
- Knapp, Saelde: *Die Hofnamen des Kärntner Zollfeldes und seiner Umgebung*, 1–2. Wien: Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1973 (Dissertationen der Universität Wien, 84).
- Koštiál, Joh[ann]: Steirisches erotisch-skatologisches Idiotikon. Aus dem Munde von alten und jungen Bauern, Fuhrleuten, Knechten, Studenten und Mägden in Bruck a. d. Mur, Frohnleiten, Ilz, Mixnitz, Graz und Umgebung aufgezeichnet. *Anthropophyteia: Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral*, 7, 1910, str. 21–31.
- Kranzmayer, Eberhard: Primus Lessiak †. *Archiv für die gesamte Phonetik: Erste Abteilung*, 2/1, 1938, str. 60–62.
- Kranzmayer, Eberhard: *Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Volkssprache*. Laibach: Ljudska tiskarna [tisk], 1944 (Veröffentlichung des Instituts für Kärntner Landesforschung, 1).
- Kranzmayer, Eberhard in Primus Lessiak: *Wörterbuch der deutschen Sprachinselmundart von Zarz/Sorica und Deutschrut/Rut in Jugoslawien* (ur. Maria Hornung in Alfred Ogris). Klagenfurt: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1983 (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 68).
- Kulterer, Hubert-Fabian: *Die Haus- und Hofnamen des Jauntales* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1965.
- Lessiak, Primus: *Die deutsche Mundart von Zarz in Oberkrain: A. Grammatik: Mit Ergänzungen von [...] Eberhard Kranzmayer und [...] Annetarie Richter*. Weimar: Böhlau, 1944 (Kärntner Forschungen, 1/3).
- Müller, Bärbel: *Zur Typisierung des Einflusses slawischer Sprachen auf den Wortschatz der deutschen Sprache: Dargestellt am Beispiel des Bairisch-Österreichischen* [neobjavljena disertacija]. Berlin, 1971.
- Müller, Klaus: Slawische Wörter im Deutschen für den Fruchtstand der Nadelbäume. *Zeitschrift für Slawistik*, 11, 1966, str. 657–680.
- Nogradnik, Christa: *Die deutschen Lehnwörter in der windischen Mundart von Möchling im Jauntale* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1964.
- Osebnosti: Veliki slovenski biografski leksikon*, 1–2 (ur. Tončka Stanonik in Lan Brenk). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

- Österreichische Weistümer*. Wien: Kaiserliche [pozneje: Österreichische] Akademie der Wissenschaften, 1870–.
- Pfalz, Anton: XIV. Tätigkeitsbericht der Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch für das Jahr 1926. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien*, 64, 1927, str. 58–64.
- Pfalz, Anton: XVI. Tätigkeitsbericht der Kommission für das Bayerisch-Österreichische Wörterbuch für das Jahr 1928. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien*, 66, 1929, str. 19–24.
- Ruiss, Gerhard: Zum Tod von Hubert Fabian Kulterer. *Literaturhaus Wien* (dostop 20. septembra 2009), <<http://www.literaturhaus.at/headlines/2009/04/29/?COLOR=NO>>.
- Schwäbisches Wörterbuch*, 1–6 (ur. Hermann Fischer). Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung, 1904–1936.
- [Sket, Jakob]: *Sprachliche Bemerkungen zu Karl Preschern's »Slovensko-nemški Abecednik«*. Marburg, [1891].
- Stone, Gerald in Tom Priestly: Carinthian Slovene in the Archives of the Deutscher Sprachatlas: Unpublished Materials. *Oxford Slavonic Papers: New Series*, 25, 1992, str. 84–119.
- Štrekelj, Karol: Slovanski elementi v besednem zakladu štajerskih Nemcev. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 5, 1908, str. 38–103, in 6, 1909, str. 1–69, 115–128.
- Tschinkel, Hans: *Grammatik der Gottscheer Mundart*. Halle an der Saale: Max Niemeyer, 1908 (dostop 8. septembra 2009), <<http://www.archive.org/details/grammatikdergot00tschgoog>>.
- Tschinkel, Walter: *Wörterbuch der Gottscheer Mundart*, 1–2. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1973–1976 (Studien zur österreichisch-bairischen Dialektkunde, 7).
- Vorarlbergisches Wörterbuch mit Einschluß des Fürstentums Liechtenstein*, 1–2 (ur. Leo Jutz). Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1960–1965.
- Wedekind, Michael: Institut für Kärntner Landesforschung. *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen* (ur. Ingo Haar in Michael Fahlbusch). München: K. G. Saur, 2008, str. 266–275.
- Wiesinger, Peter: Die Einteilung der deutschen Dialekte. *Dialektologie: Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, 2 (ur. Werner Besch idr.). Berlin, New York: de Gruyter, 1983 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft [HSK], 1.2), str. 807–900.
- Wiesinger, Peter: Kranzmayer, Eberhard. *Neue Deutsche Biographie*, 12. Berlin: Duncker & Humblot, 1980, str. 675–676.
- Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ)*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1970–.
- Zerzer, Johann: *Die deutschen Lehnwörter in der slowenischen Mundart von Suetschach* [neobjavljena disertacija]. Wien, 1962.

**Slowenisches im Wörterbuch der bairischen Mundarten
in Österreich (WBÖ) und seinem Archiv**

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag möchte das Wörterbuch der bairischen Mundarten in Österreich (WBÖ), das seit dem Jahr 1913 an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien erarbeitet wird, vorstellen sowie dessen vielfältige Bezüge zum slowenischen Raum aufzeigen. Diese bestehen etwa darin, dass im Wörterbuch bzw. in dessen (zu einem erheblichen Teil bereits digitalisierten) Belegsammlung Entlehnungen aus dem Slowenischen sowie Mundartwortschatz aus den deutschen Sprachinseln Zarz (Sorica) / Deutschruth (Nemški Rovt) und Gottschee (Kočevje) sowie aus andern Orten Sloweniens mit (einst) deutschsprachigem Bevölkerungsanteil dokumentiert sind. Im Archiv zum WBÖ findet sich jedoch nicht nur bairisches Belegmaterial, sondern auch solches zu anderen Varietäten des Deutschen bzw. zu anderen Sprachen. Zu den umfassendsten dieser Bestände zählt eine Dokumentation slowenischen dialektalen Materials. Ein großer Teil davon wurde vom Germanisten Eberhard Kranzmayer (1897–1975) zusammengetragen. Seine bereits während des Ersten Weltkriegs begonnene Sammlung slowenischen Dialektwortschatzes enthält vor allem Germanismen bzw. Bajuwarismen in den slowenischen Mundarten Kärntens und des Kanaltals sowie Romanismen im Resianischen, daneben jedoch auch slowenischen Erbwortschatz. Dieses und anderes slowenisches Material im WBÖ-Archiv harrt noch weitestgehend einer slawistischen Auswertung, am Ende des Beitrags wird deshalb kurz ein Projekt skizziert, das sich die lexikografische Aufarbeitung dieser wertvollen Bestände zum Ziel gesetzt hat.